

Rapporten All-Archeo bvba 1217

Archeologienota

Mechelen – Gentsesteenweg

Jordi Bruggeman en Ruth Ferket

Bornem
2021

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: Jordi Bruggeman en Ruth Ferket

All-Archeo bvba
Woestijnstraat 45
2880 BORNEM

Wettelijk depot nummer
D/2021/12.807/112

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek.....	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	7
2.3	Onderzoeksopdracht.....	7
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	7
2.3.2	Beschrijving geplande werken.....	8
2.3.3	Werkwijze.....	12
2.4	Assessmentrapport	12
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied.....	12
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	18
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	27
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese.....	29
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	30
3	Samenvatting.....	31
4	Bibliografie	32
4.1	Publicaties	32
4.2	Websites.....	32
5	Bijlagen	33
5.1	Archeologische periodes	33

1 Inleiding

Deze archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen helemaal buiten de archeologische zones liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2021D230

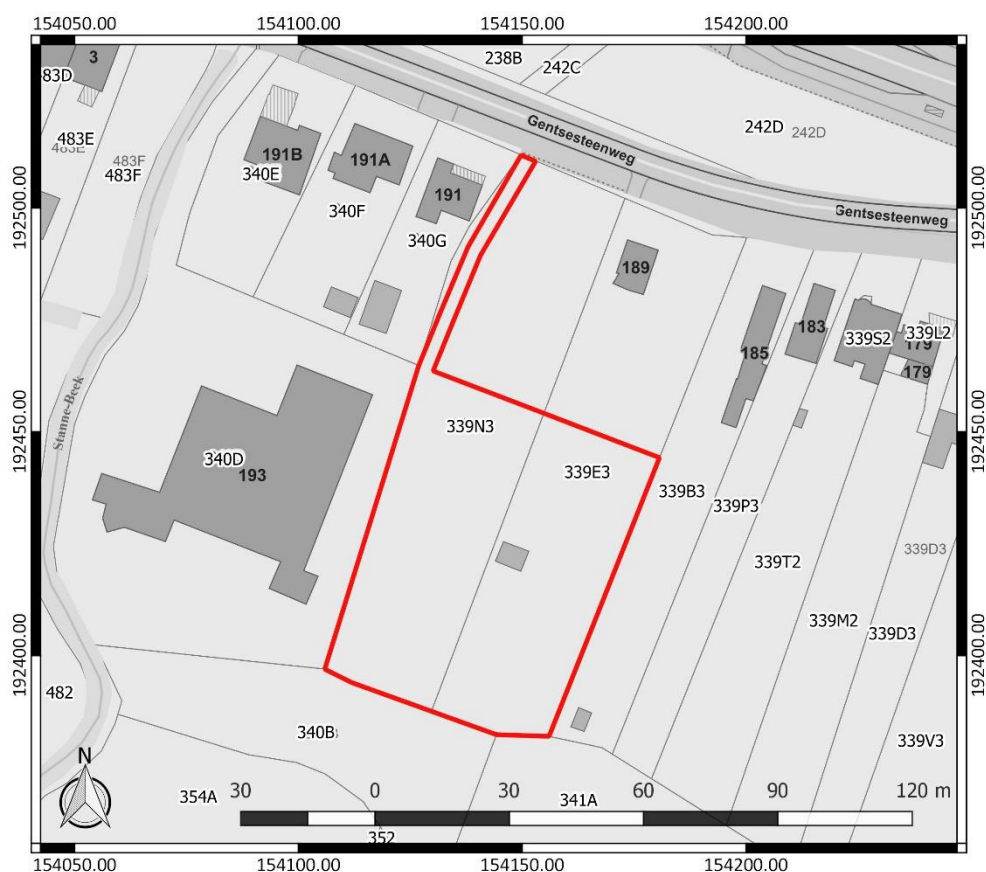
Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Antwerpen, Mechelen, Mechelen, Gentsesteeweg 189, Het Hoogveld

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 154105.88, 192380.48
- 154200.15, 192512.24

Kadastraal plan:

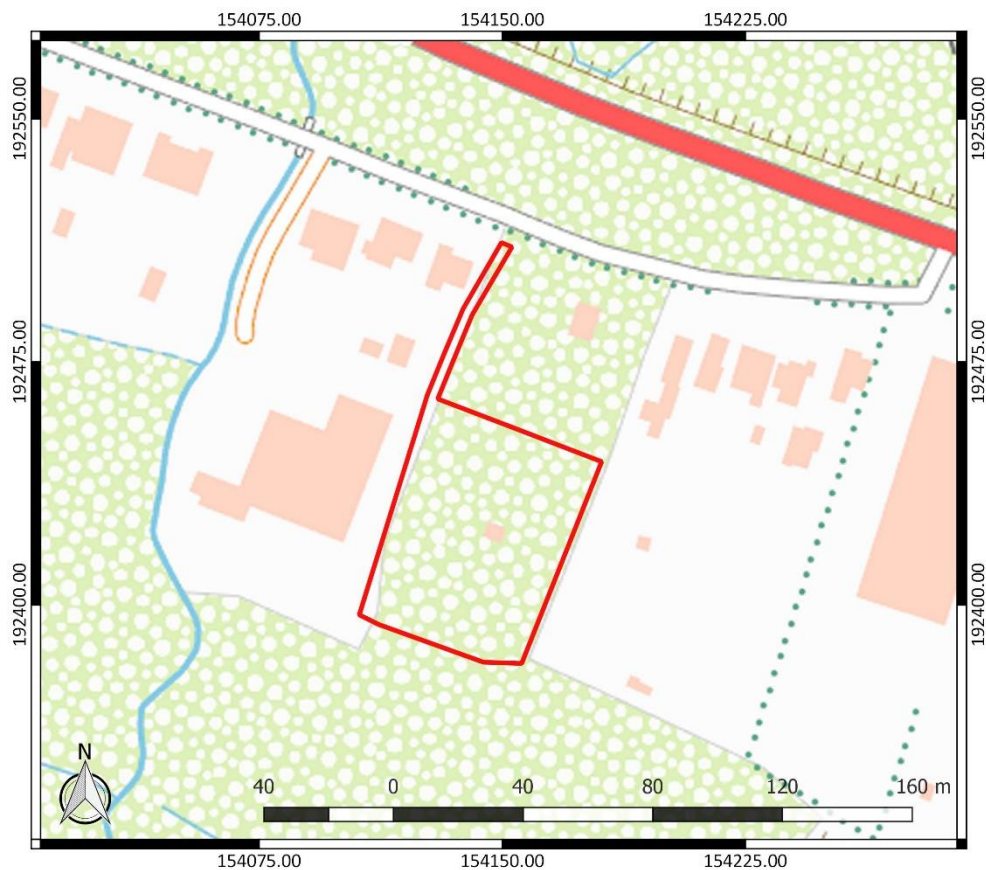

Figuur 1: Kadastraal plan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Kadastrale percelen: Mechelen, Afdeling 4, sectie G, nummers 339E3 (partim) en 339N3 (partim)

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 4058 m²

Topografische kaart:

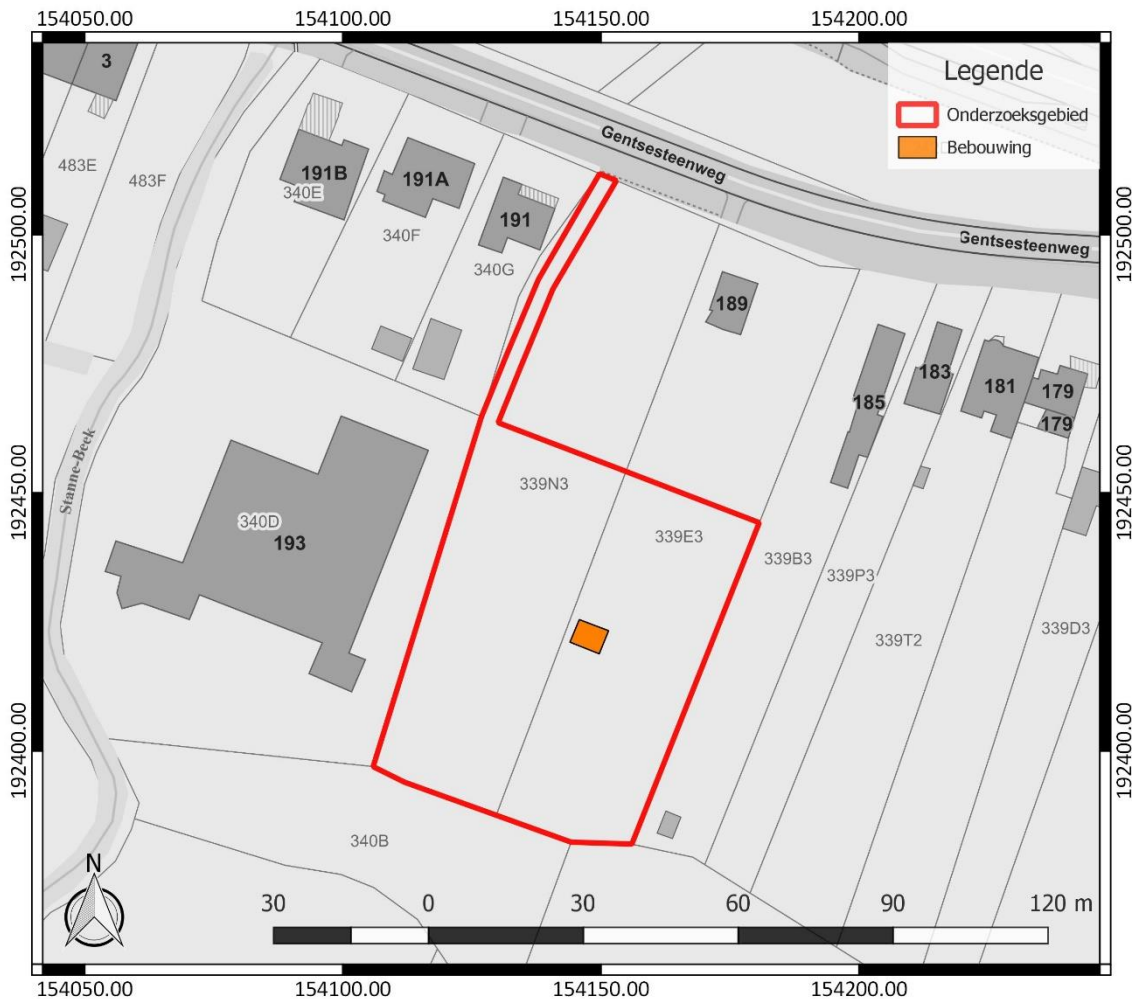

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 28/04/2021 – 06/07/2021

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, ijzertijd, Romeinse tijd, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd, akkerland, grasland en bos

Verstoorde zones: Er bevindt zich een bijgebouw ter hoogte van het onderzoeksgebied (Figuur 3). Er kan verondersteld worden dat de realisatie ervan enige negatieve impact heeft gehad op het archeologisch bodemarchief. De precieze aard en de omvang van deze verstoring is echter niet gekend.

Figuur 3: Verstoringskaart, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoekopdracht

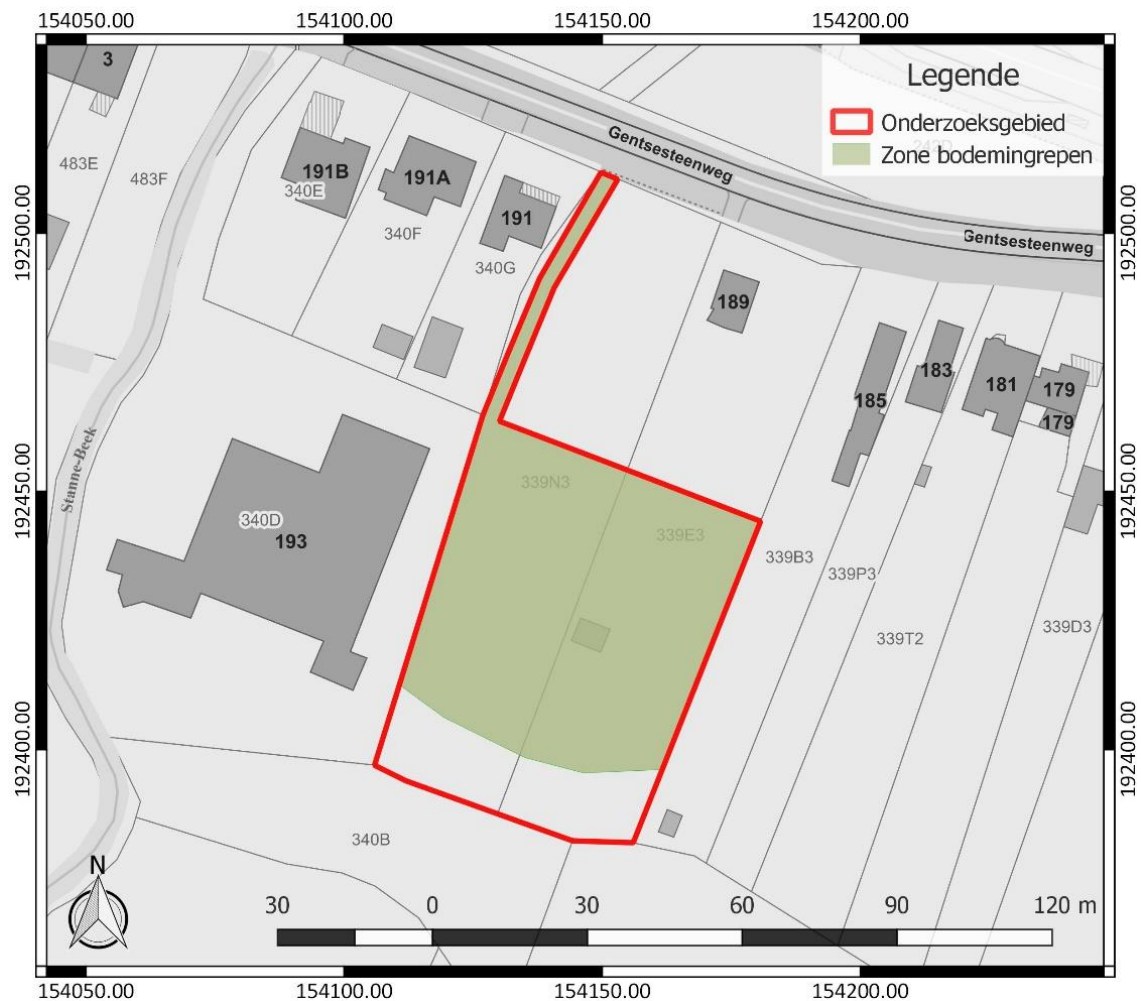
2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

Randvoorwaarden: Binnen een deel van het onderzoek worden er geen werken gepland. De zone waar bodemingrepen worden gepland, heeft een oppervlakte van ca. 3334 m².

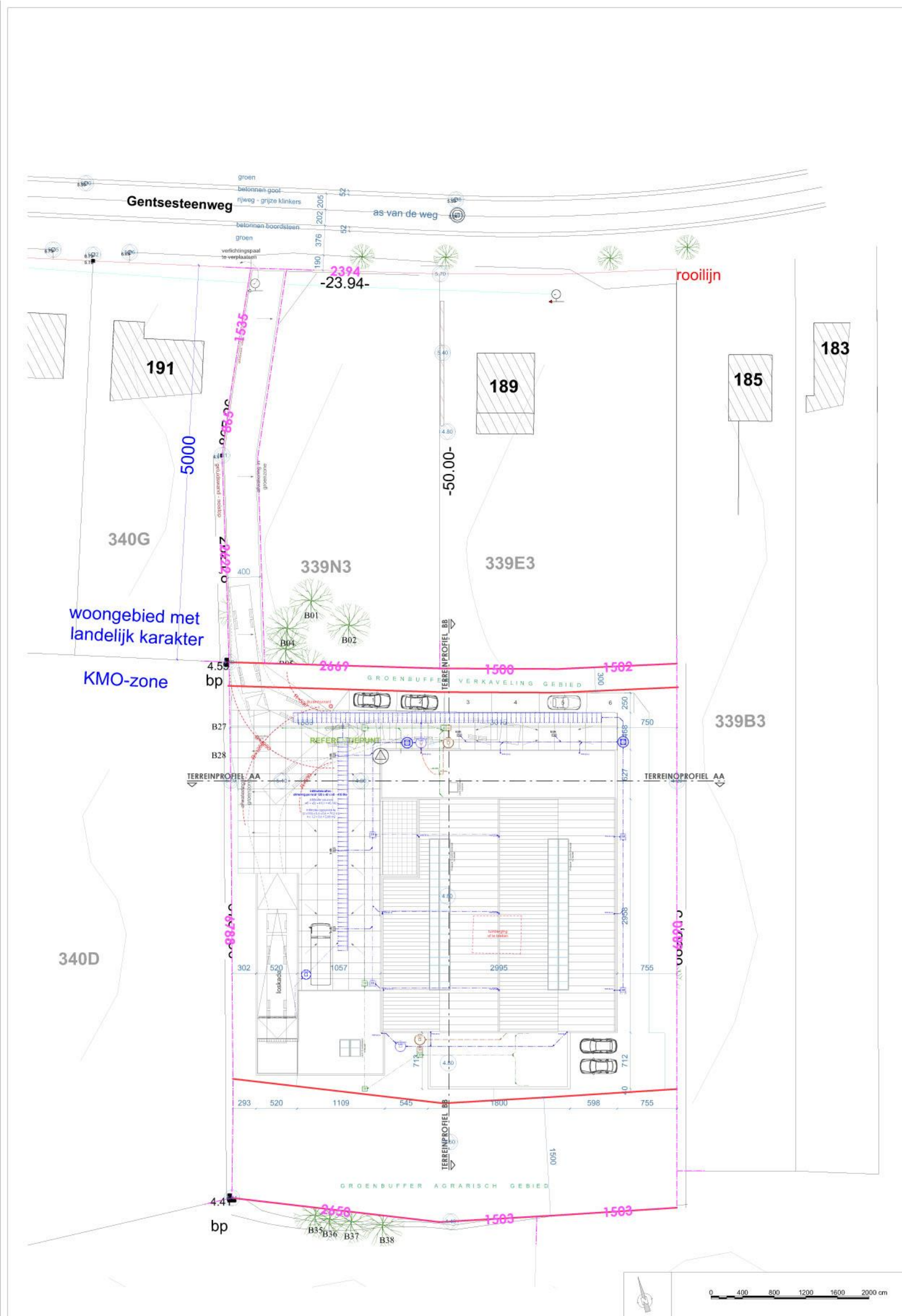
Figuur 4: Zone met bodemingrepen, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

2.3.2 Beschrijving geplande werken

Op het terrein zal een nieuwbouw opgetrokken worden (Figuur 5). Het gaat om een industriegebouw met aangebouwde woning. Op het gelijkvloers wordt een magazijn, atelier en onthaal ingericht (Figuur 6). Ook worden er sanitaire voorzieningen, een technische ruimte en een traphal voorzien. In het westen wordt een loskade aangelegd. Op de eerste verdieping van het industriegebouw wordt een kantoorruimte, platform en terras voorzien. De woning wordt ten zuiden van het magazijn gebouwd. Verder worden er verhardingen, parkeerplaatsen en groenzones aangelegd rondom het gebouw. Op verschillende plaatsen, verspreid over het terrein, worden regenwaterputten en septische putten aangelegd. Onder de verharding in het noorden en in het westen van het terrein komen infiltratiekragen. In het noorden van het terrein wordt een toegangsweg aangelegd. In het noorden en in het zuiden is een groenbuffer voorzien. In de zuidelijke groenzone worden geen bodemingrepen gepland. In het noorden kunnen we echter wel verwachten dat de zone als tijdelijke werfzone gebruikt zal worden, in het kader waarvan er wel bodemingrepen mogelijk zijn.

Figur 5: Inplantingsplan

Figuur 6: Rioleringsplan

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen.be en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is gegeoreferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met een kadasterkaart van Battel uit 1740, de Villaretkaart (1745-1748), de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), de Atlas der Buurtwegen (1841), de Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van P.C. Popp (1842-1879) en de Vandermaelenkaart (1846-1854) worden zes momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

Het onderzoeksgebied ligt in de wijk Battel, op enige afstand ten westnoordwesten van de historische binnenstad van Mechelen en op kortere afstand ten zuidoosten van deelgemeente Heffen. Het terrein bevindt zich ten zuiden van de Gentsesteenweg (Figuur 8). Ten zuidoosten en ten zuiden loopt de Leestsesteenweg. Ten westen is het Vorendonkstraatje gesitueerd.

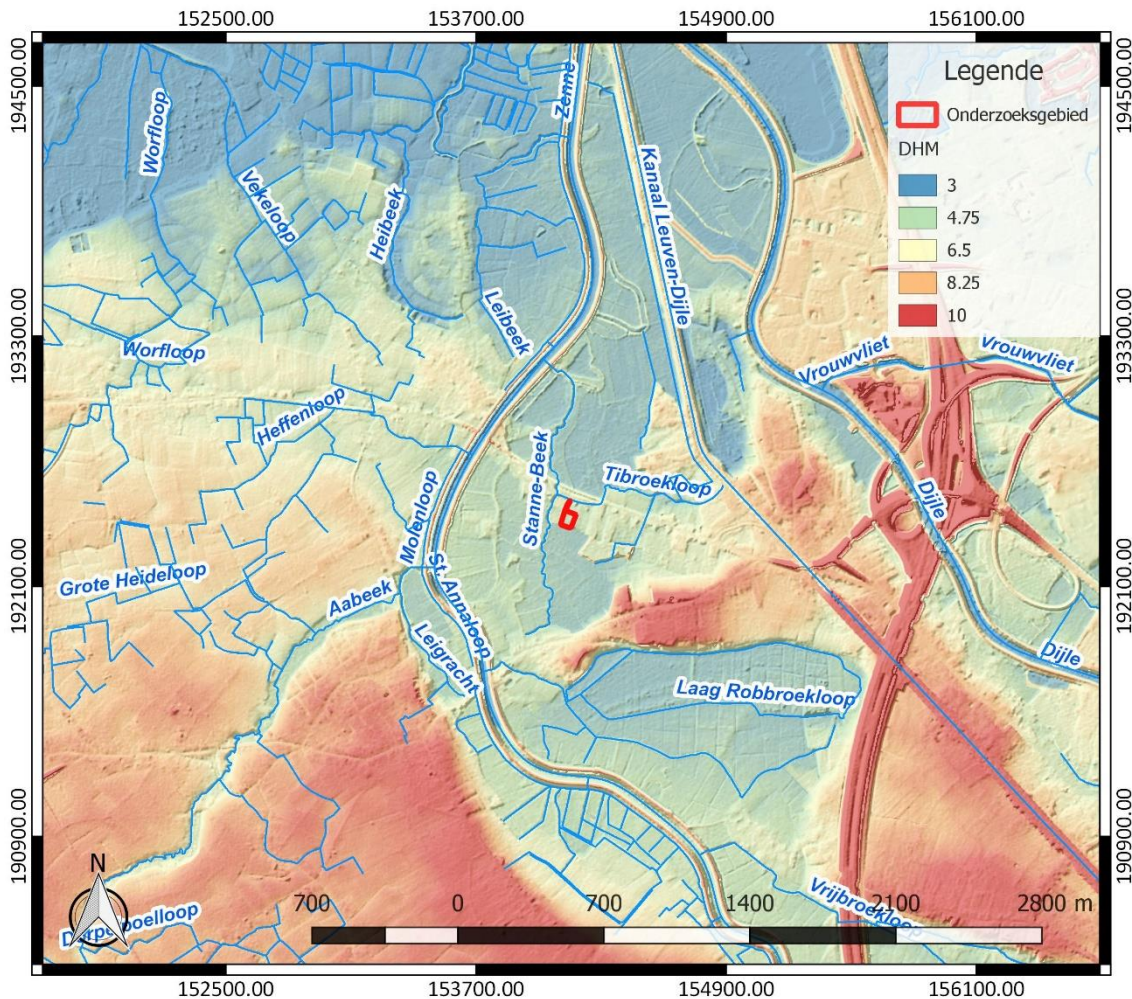
Volgens het gewestplan is het terrein gelegen in woongebieden met een landelijk karakter en gebieden voor ambachtelijke bedrijven en voor kleine en middelgrote ondernemingen. Hydrografisch behoort het tot het Dijlebekken. Op korte afstand ten westen van het terrein loopt de Stanne-Beek, een zijbeek van de Zenne, die op verdere afstand ten zuiden, ten westen en ten noorden stroomt (Figuur 10). Juist ten noorden van het onderzoeksgebied loopt de Tibroekloop, een zijloop van de Stanne-Beek. Op enige afstand ten noordoosten en ten oosten bevinden zich het Kanaal Leuven-Dijle en de Dijle.

Figuur 8: Luchtfoto van 2020 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

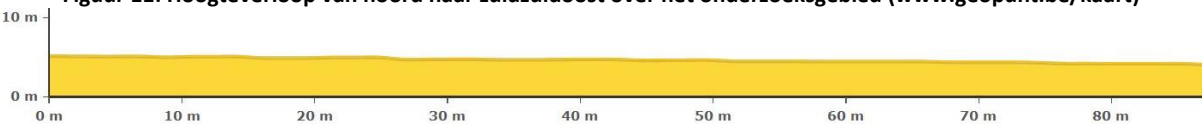
Figuur 9: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

Figuur 10: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 11: Hoogteverloop van noord naar zuidzuidoost over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

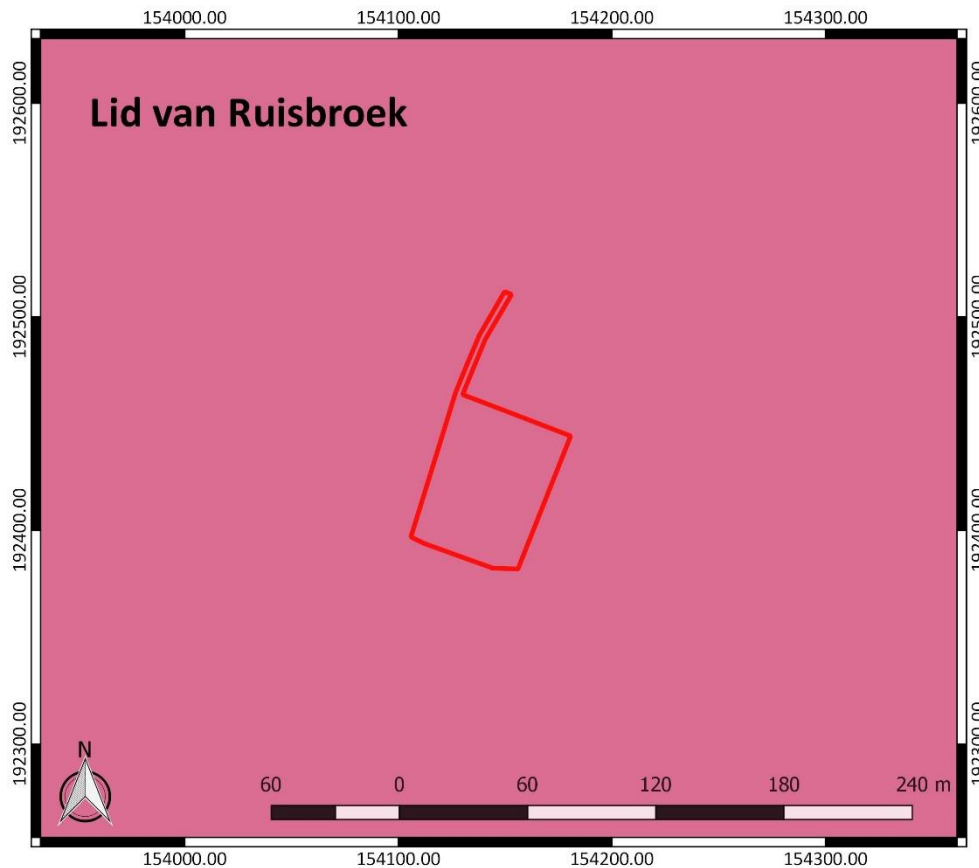

Figuur 12: Hoogteverloop van noordoost naar zuidwest over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Geomorfologisch wordt Mechelen gekenmerkt door een vlak reliëf met een groot aantal waterlopen. De alluviale vlakten van de Dender en de Dijle zijn te situeren rond een hoogte van 3 m. De ondergrond in de omgeving bestaat doorgaans uit pleistocene windafzettingen en behoort tot het zogenaamde Dekzandgebied, dat gekenmerkt wordt door homogene zandige afzettingen aan het oppervlak, gevolgd door fijne zanden waarin lemlagen aan de basis voorkomen. In dit gebied bestaat de bodem uit zand, lemig zand en lichte zandleemgronden.³ Het onderzoeksgebied bevindt zich in, aan de rand van de westelijke uitloper van een zandrug (Figuur 9), op de overgang naar de vallei van de Zenne en de Stanne-Beek.

³ Bogemans 1996, 3-5

Op het Digitaal Hoogtemodel is te zien dat enkele terreinen in de omgeving opgehoogd zijn. Het onderzoeksgebied zelf is mogelijk ook enigszins opgehoogd. Het terrein kent een hoogte van 4 tot 5,3 m TAW (Figuur 11 en Figuur 12).

Figuur 13: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De tertiaire ondergrond van het onderzoeksgebied (Figuur 13) bestaat uit het Lid van Ruisbroek (Formatie van Zelzate), dat gekenmerkt wordt door licht groengrijs tot grijsbruin zand. Dit zand is sterk fossielhoudend en bevat soms grote oesterschelpen.⁴ De quartairgeologische kaart (Figuur 14) geeft aan dat in het onderzoeksgebied fluviatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) aanwezig zijn. Hierboven kunnen eolische afzettingen van het Weichseliaan en mogelijk van het Vroeg-Holoceen voorkomen, en/of hellingafzettingen van het Quartair. Deze afzettingen zijn echter mogelijk afwezig. In het noorden van het terrein bevinden zich ook nog jongere fluviatiele afzettingen van het Holoceen en mogelijk van het Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan) boven de vermelde sequentie.⁵

Het onderzoeksgebied is gesitueerd aan de noordrand van de tijdens het quartair gevormde Vlaamse Vallei. De Vlaamse Vallei werd tijdens het quartair opnieuw opgevuld en omgevormd tot een brede vlakte met geringe hoogteverschillen. Het huidige rivierenstelsel met de Dijle, de Vrouwevliet, de Nete en de Zenne sneed de opgevulde vallei opnieuw uit. De zandige eolische afzettingen van het weichseliaan (1150 000 tot 10 000 jaar geleden) scheiden de alluviale vlaktes van de Zenne en Dijle in stroomopwaartse richting van elkaar.⁶

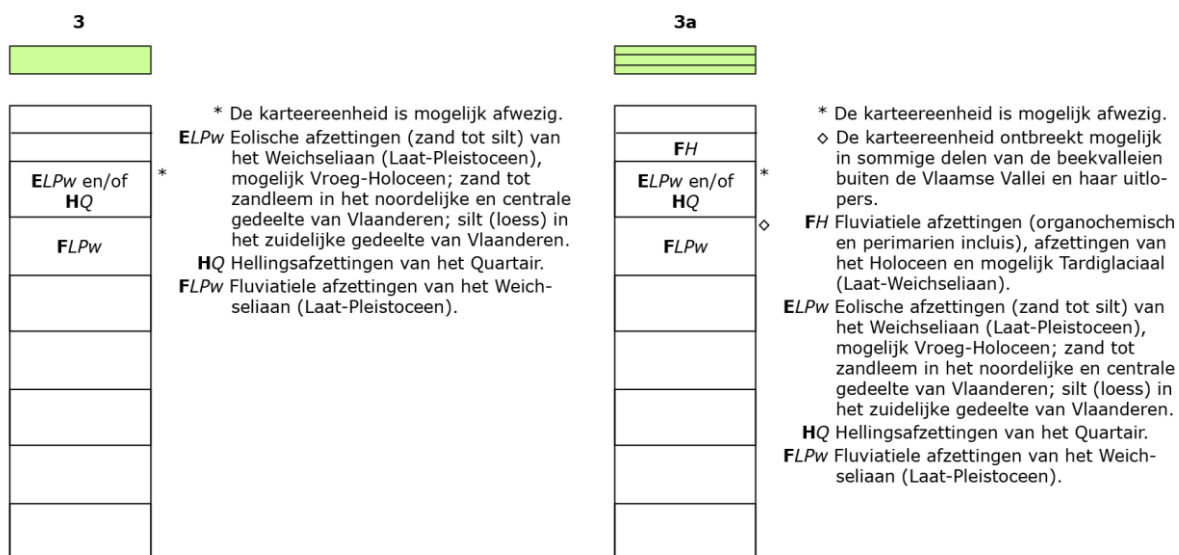
⁴ www.geopunt.be/kaart

⁵ www.geopunt.be/kaart

⁶ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Zennegat - Battenbroek [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/135357> (Geraadpleegd op 01-05-2021)

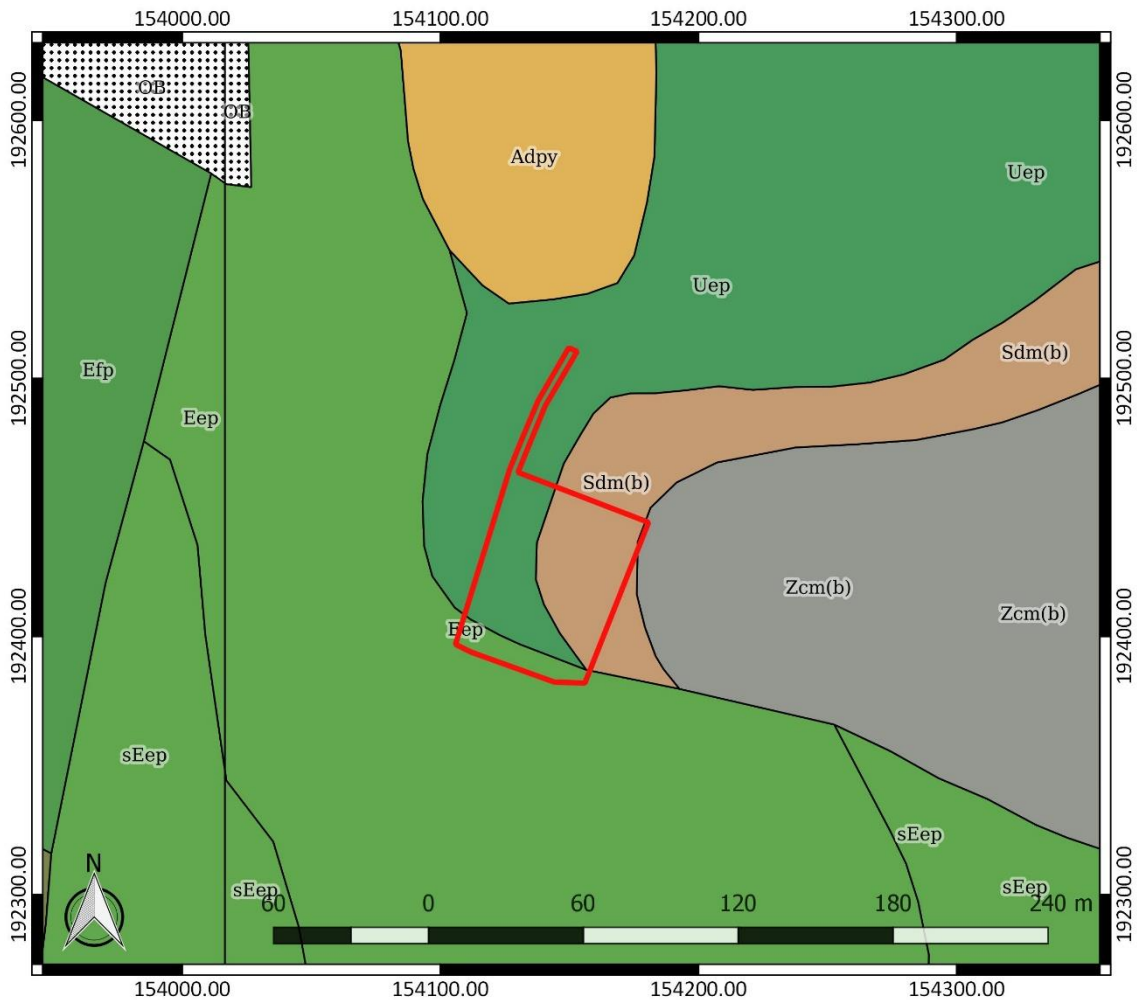

Figuur 14: Quartairgeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

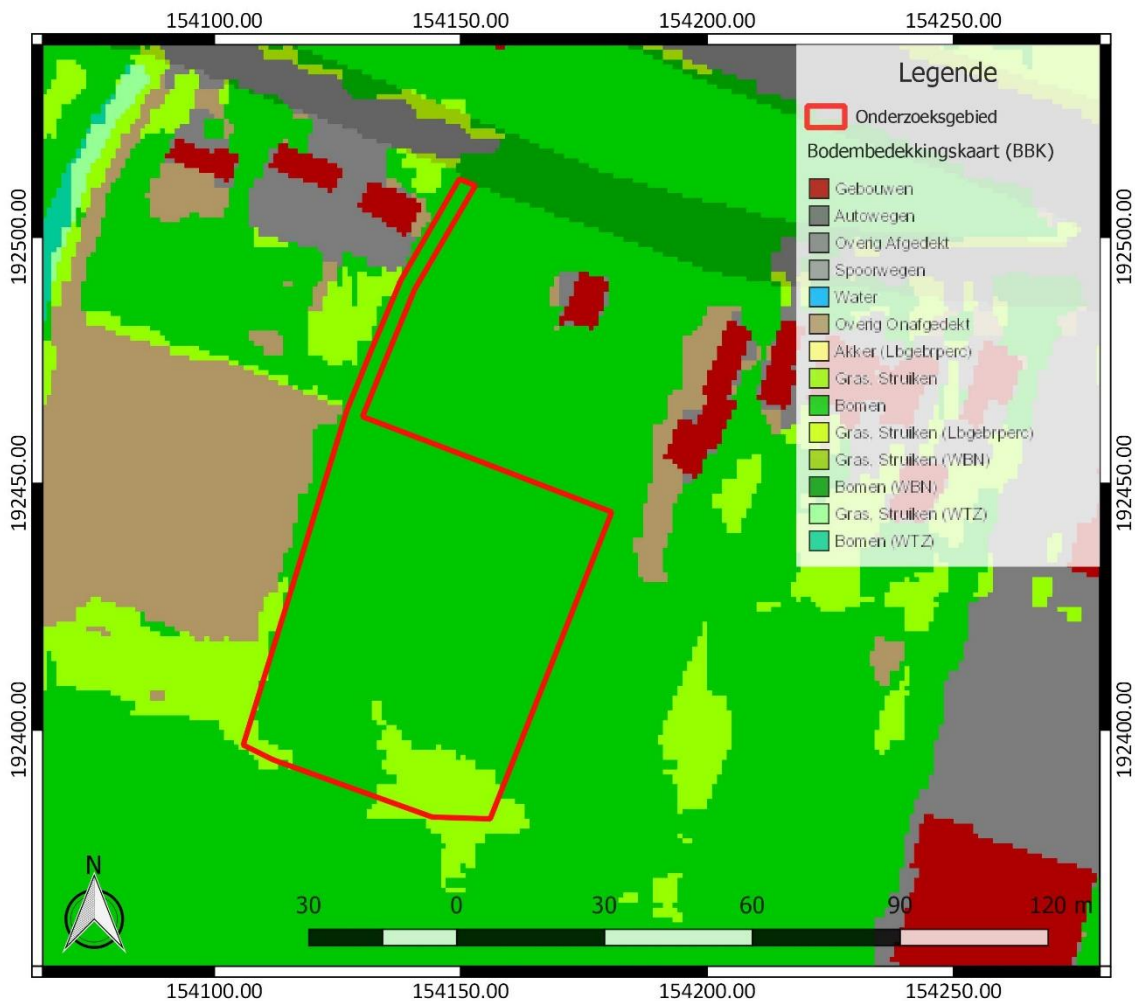

Figuur 15: Legende bij de quartairgeologische kaart (www.geopunt.be)

De bodemkaart (Figuur 16) toont dat in het oosten van het onderzoeksgebied een matig natte lemige zandbodem met een dikke antropogene humus A horizont en een gevlekte textuur B horizont (Sdm(b)) te verwachten is. Verder treffen we volgens de kaart een sterk gleyige kleibodem zonder profiel (Eep) aan in het zuiden van het terrein. In het noorden en het westen wordt dan weer een sterk gleyige zware kleibodem zonder profiel (Uep) verwacht. Juist ten oosten van het terrein evolueert de bodem naar een matig droge zandbodem met een dikke antropogene humus A horizont en een gevlekte textuur B horizont (Zcm(b)). De aanwezigheid van een dikke antropogene humus A horizont in een deel van het onderzoeksgebied wijst mogelijk op een goed bewaard bodemarchief.

Figuur 16: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 17: Bodemgebruikskartaal met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Het onderzoeksgebied is op de bodemgebruikskartaal bijna volledig bebost (Figuur 17). Verder geeft de kaart gras en struiken weer. Dit beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 8). De potentiële bodemerosiekaart geeft geen informatie over de erosiegevoeligheid binnen het onderzoeksgebied en wordt daarom niet weergegeven.

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

Het onderzoeksgebied maakte in het verleden deel uit van het grondgebied van Mechelen dat zich extra muros of buiten de historische stadsmuren situeerde. Tot het einde van het ancien régime vormde Mechelen, samen met de omliggende gehuchten en dorpen, een afzonderlijke heerlijkheid binnen het hertogdom Brabant. De naam "Mechelen" werd in 870 voor de eerste keer genoemd. In de 10de eeuw werd het domein Mechelen in leen genomen door de prins-bisschop van Luik. Vervolgens werden er heerlijke rechten verworven en ontstond de "heerlijkheid Mechelen", als onderdeel van het district Mechelen (Luiks bezit) binnen het Land van Mechelen (hertogelijk bezit). Het gebied was deels in handen van de Luikse heren en deels in het bezit van het adellijke geslacht van de Berthouts. De Berthouts waren leenmannen van de hertogen van Brabant. Na een periode waarin Mechelen tot het hertogdom Brabant behoorde, kwam de stad in 1356 in het bezit van Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, en werd zo deel van het Bourgondisch landencomplex.⁷

⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Mechelen extra muros [online] <https://id.erfgoed.net/themas/13496> (Geraadpleegd op 29-04-2021)

Vanaf de 13de eeuw was Mechelen een echte bloeiende stad.⁸ In de 14de, de 15de en de eerste helft van de 16de eeuw werden heel wat gebouwen opgetrokken, waaronder stadspaleizen. In het jaar 1507 werd Margareta van Oostenrijk landvoogdes der Nederlanden en ging Mechelen fungeren als politieke hoofdstad. Mechelen behield deze status tot in 1530. In de tweede helft van de 16de eeuw werd de stad geplaagd door opeenvolgende rampen in het kader van de godsdienstconflicten. Er kwam een einde aan een intense economische bedrijvigheid die ook in de periferie heerste. In deze periode werden vele landelijke en ambachtelijke nederzettingen, religieuze stichtingen en buitenverblijven, gelegen buiten de stadsomheining, platgebrand, gesloopt en verlaten. Mechelen groeide vanaf de tweede helft van de 16de eeuw uit tot een belangrijk geestelijk centrum. Kloosterlingen die voorheen buiten de stad woonden, zochten hun toevlucht binnen de stadsmuren. Mechelen bleef een kloosterstad tot verschillende kloosterorden werden ontbonden tijdens de Franse bezetting. Een aantal kloosterordes bleef vanaf dan definitief weg uit Mechelen. Andere kloosterordes kwamen (terug) en legden zich onder meer toe op onderwijs. Onder Napoleon begon de afbraak van de stadspoorten en vestingen, waardoor de verstedelijking van de periferie vanaf circa 1850 volop op gang kwam.⁹

Het onderzoeksgebied bevindt zich in de wijk Battel, één van de zes gehuchten met oude woonkernen rondom de binnenstad. Het is op ongeveer 500 m ten zuidoosten van de historische bewoningskern van Heffen gelegen en ongeveer 1,2 km ten zuidwesten van het gehucht Battel. Het gehucht Battel strekt zich uit vanaf het Zennegat aan de samenvloeiing van de Dijle en de Zenne in het noorden tot de Stuivenbergbaan en de Koolstraat in het zuiden en zuidoosten.¹⁰ Battel werd reeds bewoond in de prehistorie. Er zijn sporen aangetroffen die ongeveer 6000 jaar oud zijn. De plaatsnaam werd voor het eerst vermeld in de 12de eeuw. Als gehucht in de heerlijkheid Mechelen werd Battel bestuurd door de Mechelse stadsmagistraat, die twee gezworenen aanstelde. De gezworenen stonden in voor het toezicht op betaling van belastingen aan de stad en de vorst. Daarnaast was er ook een meier die Battel, Geerdegem, Auwegem, Hombeek, Leest en Heffen bestuurde.¹¹

De inwoners van Battel leefden voornamelijk van de landbouw. Tijdens de late middeleeuwen werden er in Battel kleine hoeven gebouwd en ook versterkte hoeven opgetrokken in de hoogste gebieden in de waterrijke omgeving. In de 16de eeuw werden er ook enkele schansen opgetrokken in het gehucht, die deel uitmaakten van een vooruitgeschoven verdedigingsgordel rond de stad Mechelen. Later, meer bepaald in 1750-1753, werd het Kanaal Leuven-Dijle of de Leuvense vaart aangelegd, waardoor het gehucht doormidden werd gesneden. In 1455 werd er voor het eerst een kapel vermeld in Battel: de Heilige Kruiskapel. Het gebedshuis was gekend omwille van de Heilige Kruisprocessie. Rond 1580 werd de kapel vernield door de calvinisten. In 1627 werd de Heilige Jozefkapel gebouwd ter vervanging van de verdwenen Heilige Kruiskapel. De Sint-Jozefkapel werd op het einde van de 18de eeuw afgebroken door de Fransen. Pas in 1862 werd er in Battel een nieuwe kerk gebouwd aan de brug over het kanaal. Vijf jaar later was de zelfstandige parochie Sint-Jozef een feit.¹²

⁸ Troubleyn *et al.* 2007, 21

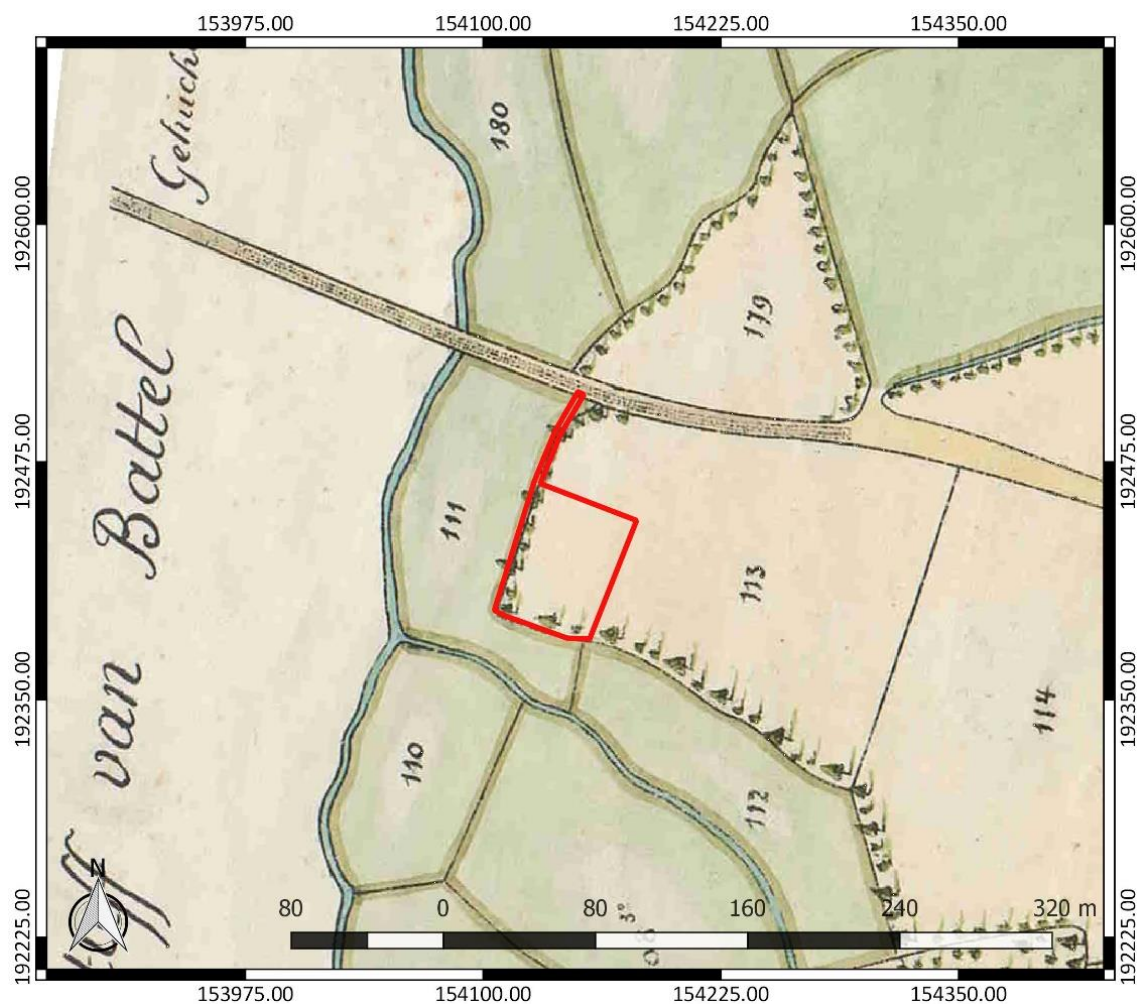
⁹ Robberechts s.d.; Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Mechelen binnenstad [online] <https://id.erfgoed.net/themas/16245> (Geraadpleegd op 29-04-2021); Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Historische stadskern van Mechelen [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/140035> (Geraadpleegd op 29-04-2021); Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Mechelen extra muros [online] <https://id.erfgoed.net/themas/13496> (Geraadpleegd op 29-04-2021)

¹⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Mechelen extra muros [online] <https://id.erfgoed.net/themas/13496> (Geraadpleegd op 29-04-2021)

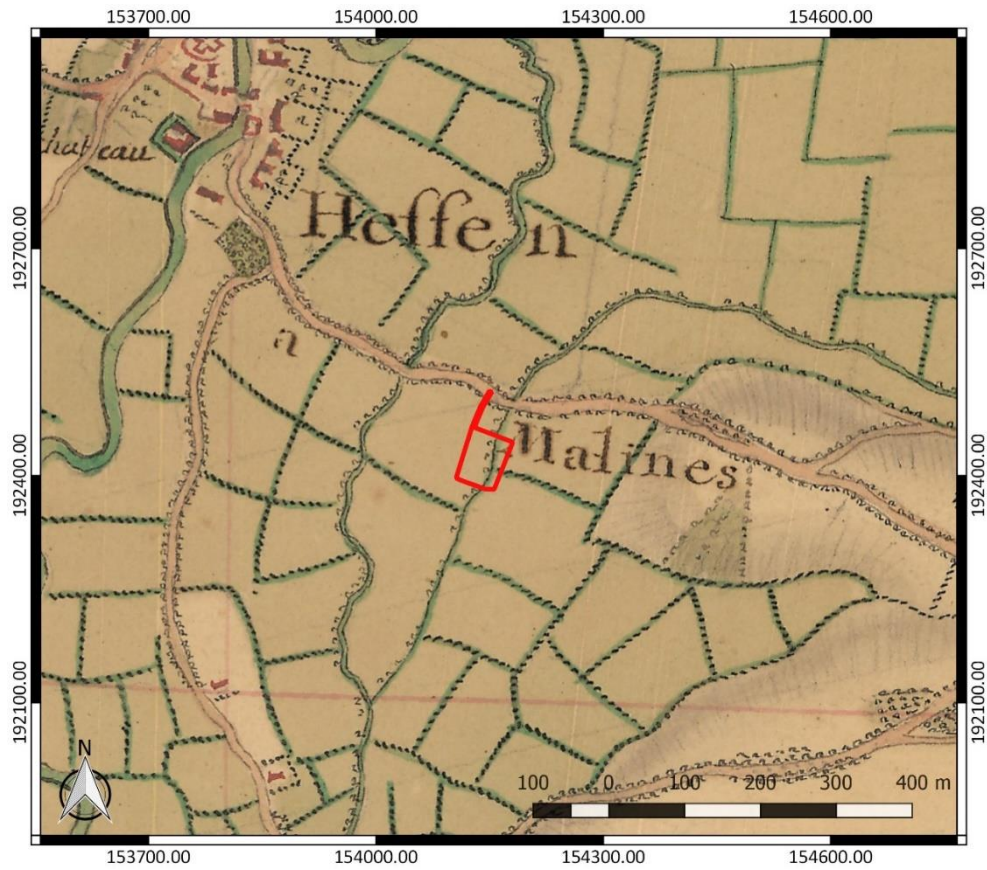
¹¹ Stadsarchief Mechelen 2021: Enkele historische weetjes over Battel [online] <https://stadsarchief.mechelen.be/enkele-historische-weetjes-over-battel> (Geraadpleegd op 29-04-2021)

¹² Stadsarchief Mechelen 2021: Enkele historische weetjes over Battel [online] <https://stadsarchief.mechelen.be/enkele-historische-weetjes-over-battel> (Geraadpleegd op 29-04-2021)

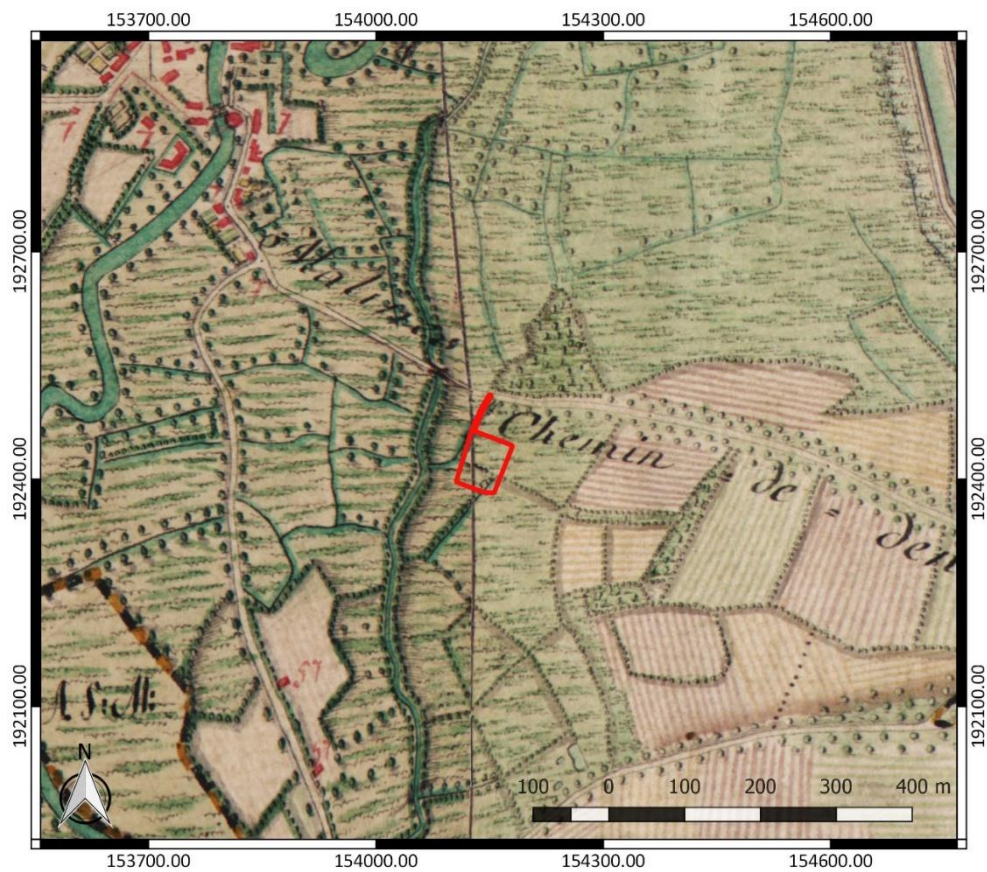
Op een kadasterkaart van Battel van C. Everaert uit 1740 (Figuur 18) is te zien dat het onderzoeksgebied onbebouwd is. Ter hoogte van de zuidelijke en westelijke rand van het terrein zijn bomen weergegeven. Ten noorden is de Gentsesteenweg reeds te bemerken. Op korte afstand ten westen en ten zuiden zijn waterlopen weergegeven. Ten westen gaat het om de Stanne-Beek. Doorheen het onderzoeksgebied loopt ook van noord naar zuid een waterloop. Ten westen bevindt zich ook de grens met Heffen. De Villaretkaart, genoemd naar Jean Villaret, ingenieur-geograaf bij het Franse hof en één van de makers (1745-1748), toont ook dat het onderzoeksgebied onbebouwd is (Figuur 19). Op deze kaart loopt er een afwateringsgracht of waterloop door het onderzoeksgebied. Vermoedelijk is er echter een beperkte afwijking ontstaan bij het georefereren van de kaart en moet het terrein iets westelijker gesitueerd worden. Afgaande op de latere kaarten ligt deze waterloop eerder langs de noordwestelijke rand van het onderzoeksgebied. Ten noordwesten ligt de dorpskern van Heffen.

Figuur 18: Kadasterkaart van Battel uit 1740 (facsimile uit de 20ste eeuw) met aanduiding van het onderzoeksgebied (Collectie Stadsarchief Mechelen - www.regionalebeeldbank.be)

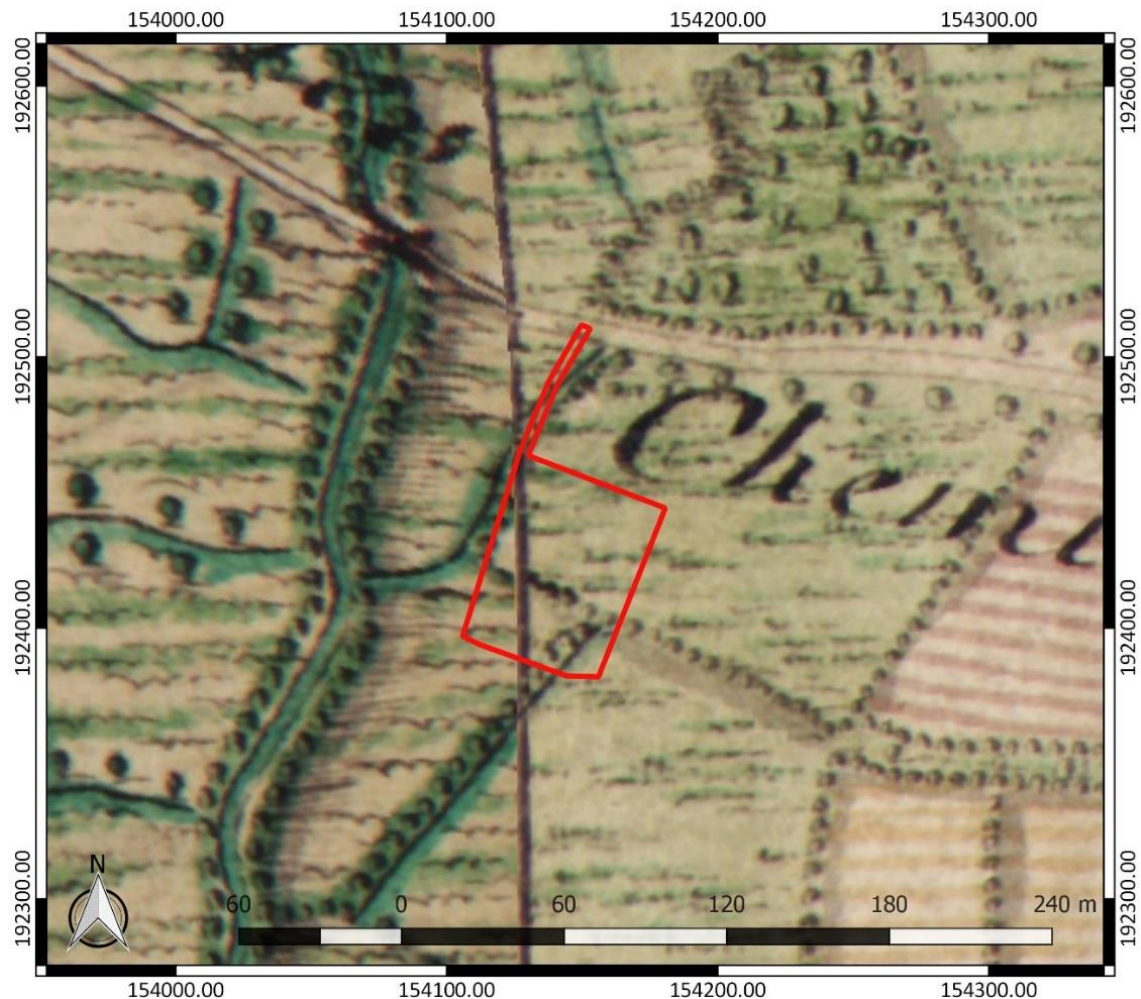

Figuur 19: Villaretkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

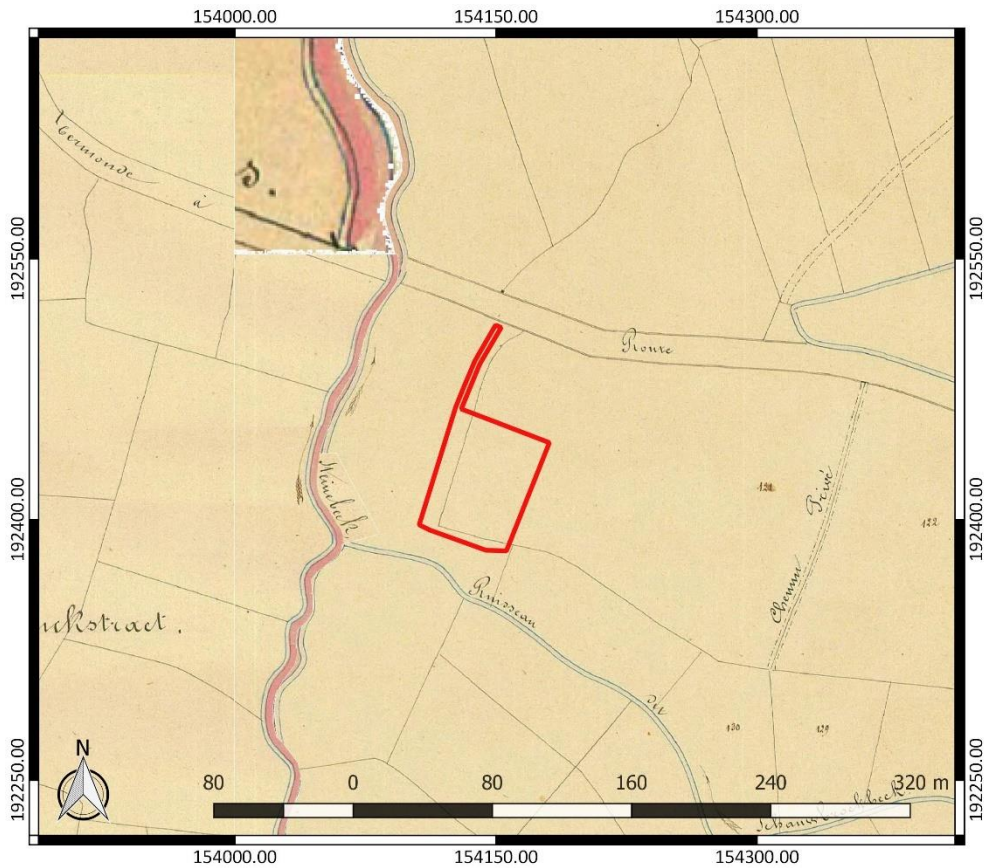

Figuur 20: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

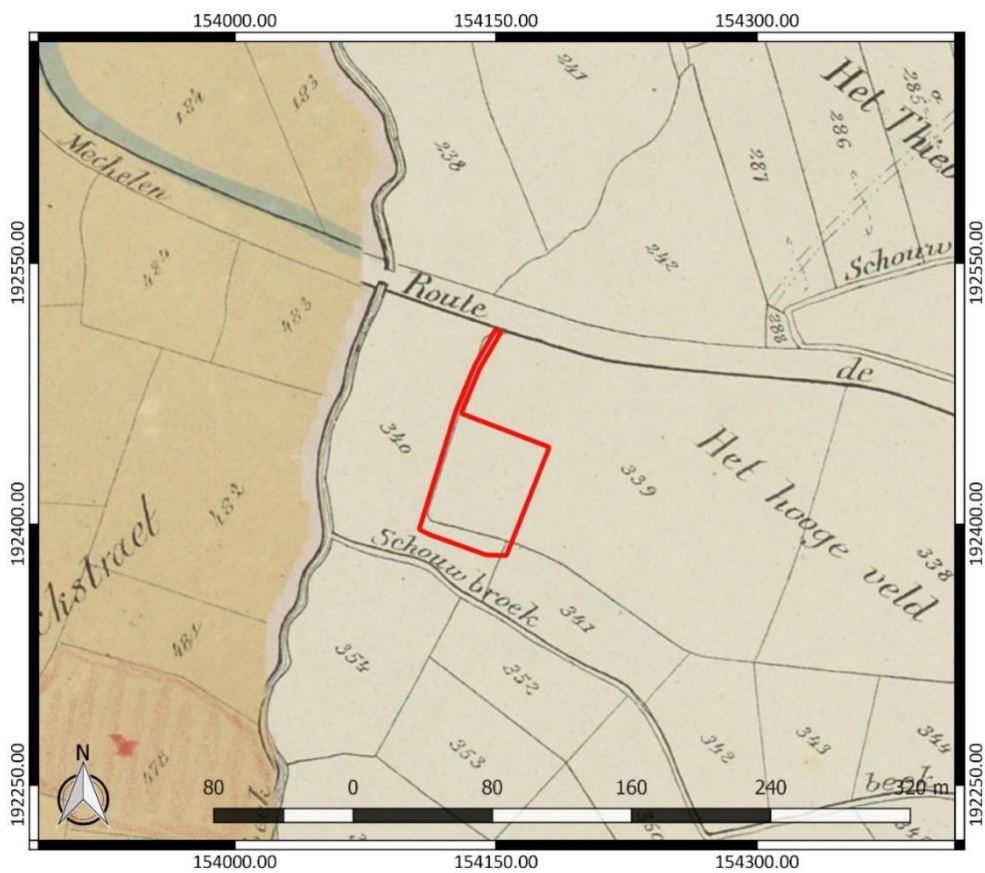
Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), is te zien dat het onderzoeksgebied in gebruik is als nat grasland/moerassige weide (Figuur 20 en Figuur 21). In het noordwesten van het terrein is een waterloop of gracht weergegeven. De omgeving is amper bebouwd. De Atlas der Buurtwegen (1841) toont dat het onderzoeksgebied nog steeds onbebouwd is (Figuur 22). Vermoedelijk was het terrein nog altijd in gebruik als grasland. Het onderzoeksgebied bevindt zich tussen de steenweg tussen Dendermonde en Mechelen ten noorden, “de Schauwbroekbeek” ten zuiden en “de Steinebeek” ten westen. De Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van P.C. Popp (1842-1879) geeft een gelijkaardig beeld weer (Figuur 23). De kaart vermeldt het toponiem “Het hoge veld” ter hoogte van het onderzoeksgebied.

Figuur 21: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden (detail) met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

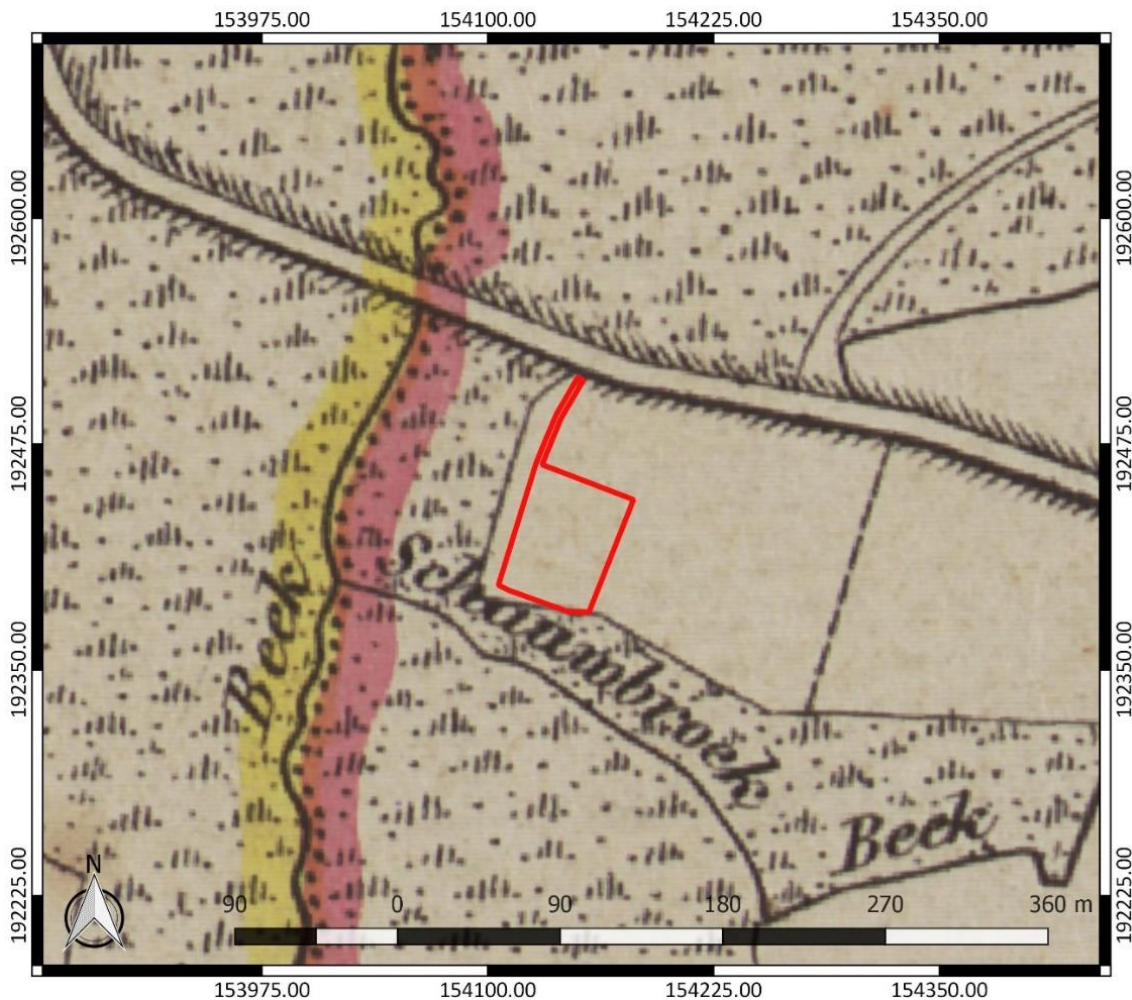
Figuur 22: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

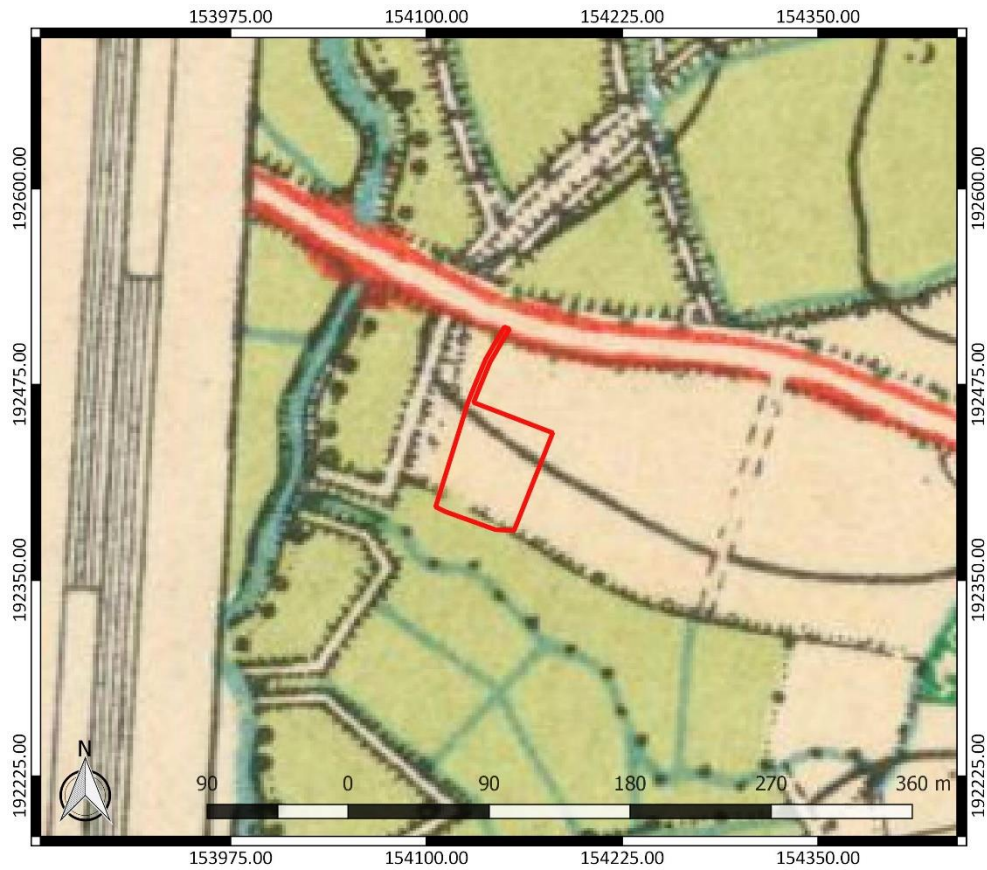
Figuur 23: Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De Vandermaelenkaart (1846-1854) toont dat het onderzoeksgebied in tegenstelling tot de omgeving niet langer in gebruik is als grasland (Figuur 24). Het deed vermoedelijk dienst als akkerland. Ook op de topografische kaart van 1864 is het onderzoeksgebied in gebruik als akkerland (Figuur 25). Er is een hoogteverschil aangegeven aan de zuidwestelijke rand van het onderzoeksgebied, wat overeenkomt met het hoogteverschil dat te zien is op het digitale hoogtemodel (Figuur 9). Dit lijkt de (beperkte en gedeeltelijke) ophoging van het terrein te bevestigen, die wellicht reeds in of voor de 18de eeuw plaatsvond, afgaande op het grondgebruik en de percelenstructuur die reeds te zien is op de hoger besproken kadasterkaart van Battel uit 1740.

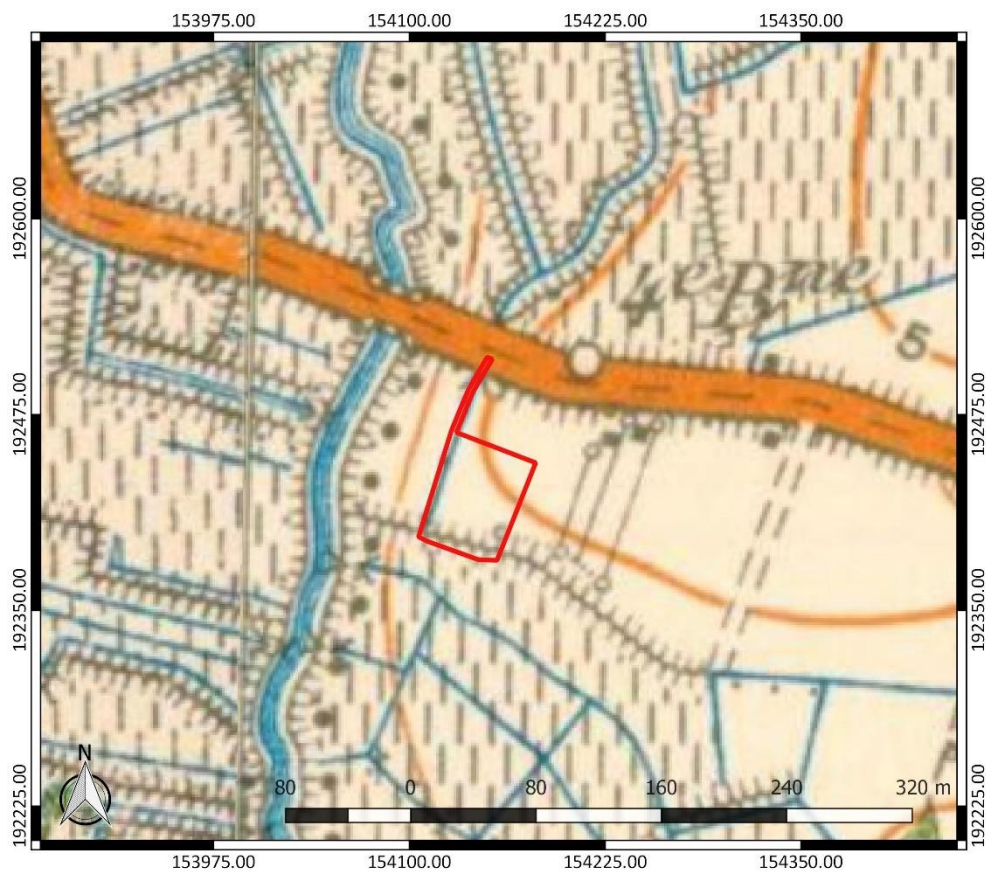
Op een topografische kaart uit 1930-1947 (Figuur 26) is het onderzoeksgebied nog steeds onbebouwd. Ook in de onmiddellijke omgeving is zeer weinig bebouwing aanwezig. In het westen van het terrein is een gracht weergegeven, dezelfde dan de gracht of waterloop die aanwezig is op de 18de-eeuwse kaarten. Een luchtfoto uit 1971 (Figuur 27) toont dat de bebouwing langs de Gentsesteenweg uitgebreid is. Ook op korte afstand ten noorden van het terrein is bebouwing verschenen. Op een luchtfoto uit 1979-1990 (Figuur 28) is te zien dat het onderzoeksgebied grotendeels bebost is. Dit beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 8). In de omgeving is de bebouwing inmiddels verder uitgebreid.

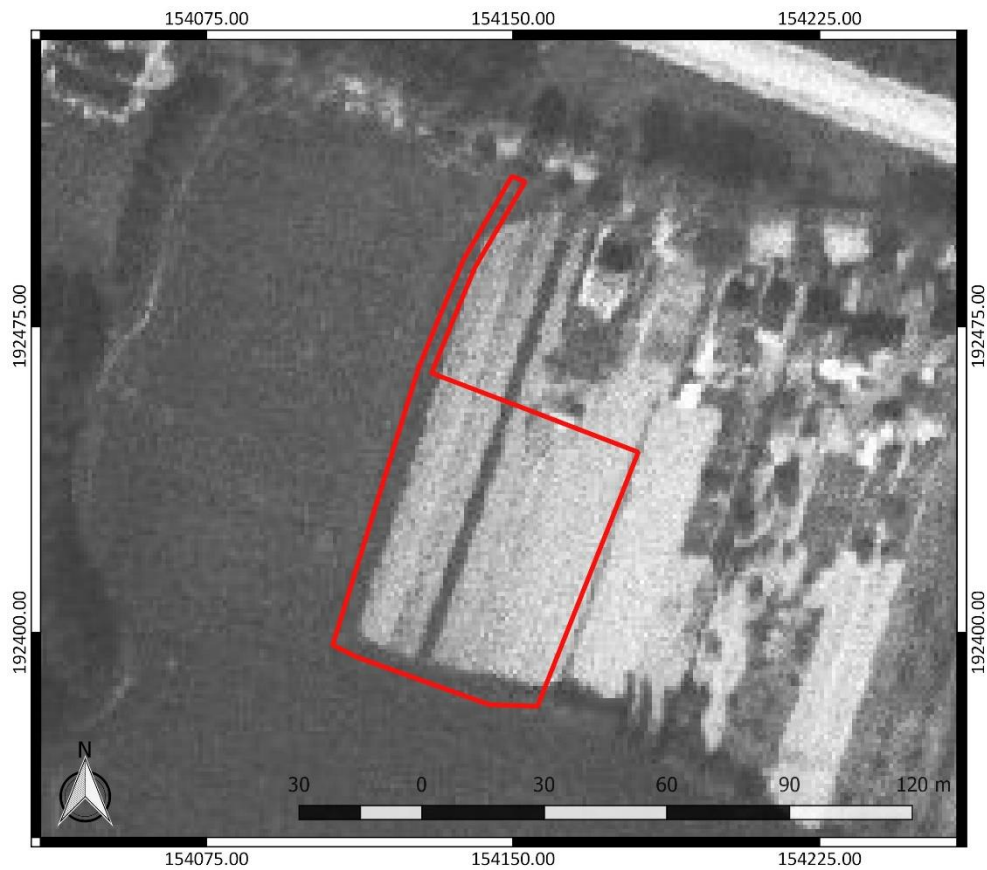
Figuur 24: Vandermaelenkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 25: Topografische kaart uit 1864 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 26: Topografische kaart uit 1930-1947 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

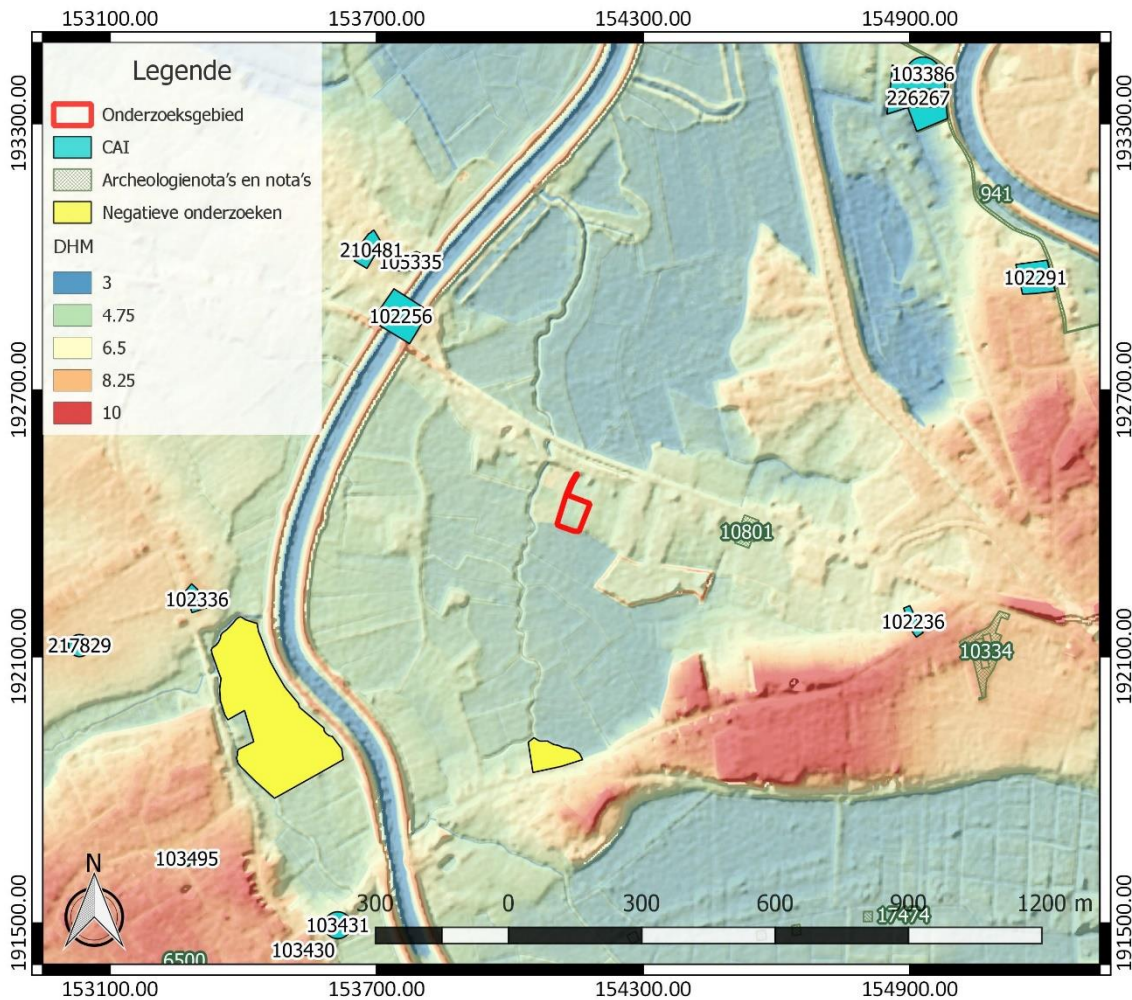
Figuur 27: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 28: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 29). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

Figuur 29: Overzichtskartaal Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://geo.onroerendergoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m

De oudste resten die in de omgeving zijn aangetroffen, dateren uit de metaaltijden. Ter hoogte van de Leestsesteenweg 42 (CAI ID 102236), ten oostzuidoosten van het onderzoeksgebied, werd aardewerk uit de ijzertijd gevonden. Verder werd er ook het begin van een verkleuring aangesneden en werd er veel materiaal en aardewerk uit de midden-Romeinse tijd ingezameld.¹³ Ter hoogte van de Hogeweg 239 (CAI ID 226267), ten noordoosten van het onderzoeksgebied, werden enkele fragmenten handgevormd aardewerk uit de metaaltijden gevonden. Er werd ook middeleeuws aardewerk verzameld. Voorts werden hier enkele ontginningskuilen en perceelsgreppels uit de nieuwe tijd aangetroffen.¹⁴

¹³Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Leestsesteenweg 42 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/102236> (Geraadpleegd op 30-04-2021)

¹⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Hogeweg 239 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/226267> (Geraadpleegd op 30-04-2021)

In de omgeving zijn verder nog resten uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd aanwezig. Bij de Zenneovergang in Heffen, ten noordwesten, bevond zich een middeleeuws tolhuis met een ronde toren (CAI ID 102256). Vanuit de toren werd een ketting bediend die de doorvaart afsloot. Mogelijk was er ook een motte aanwezig. De toren verdween waarschijnlijk toen de Zenne rechtgetrokken werd.¹⁵

Er bevinden zich ook enkele middeleeuwse kerken in de omgeving. Ten zuidzuidwesten is de Sint-Niklaaskerk (CAI ID 103430), de parochiekerk van deelgemeente Leest, gesitueerd. Volgens historische bronnen was Leest in 1129 (tijdens de volle middeleeuwen) reeds een zelfstandige parochie binnen het bisdom Kamerijk en was er toen bijgevolg reeds een kerk aanwezig. Van de oorspronkelijke, 12de-eeuwse kerk zijn resten bewaard gebleven in de onderbouw van de toren. De kerk brandde af op het einde van de 16de eeuw en werd later nog meermaals herbouwd en verbouwd.¹⁶

De parochiekerk Sint-Amandus in deelgemeente Heffen (CAI ID 105335) bevindt zich ten noordwesten van het onderzoeksgebied. De parochie zou reeds ontstaan zijn in de 9de eeuw. De oorspronkelijke hallenkerk werd vermoedelijk opgericht in de 13de eeuw (late middeleeuwen). De onderbouw van de ingebouwde zandstenen toren in de huidige kerk klimt op tot de 13de-14de eeuw. In de kerk zijn muurresten van 17de-eeuwse zijbeuken aangetroffen. Het huidig uitzicht van de kerk kwam grotendeels in de 19de eeuw tot stand.¹⁷

Aan de Hogeweg in Battel (CAI ID 103386), ten noordoosten, werden aardewerkscherven, leien en ander bouwkundig materiaal uit de late middeleeuwen gevonden in een recentere funderingskuil. Bij boringen en proefsleuvenonderzoek kwam een 16de-eeuwse muur tevoorschijn. Het gaat mogelijk om de omheiningsmuur van een kerkhof. Er werden ook verschillende skeletten gevonden. Er is sprake van dat de Heilige Kruiskapel en latere Sint-Jozefskapel hier gesitueerd was. Verderop de Hogeweg, ten oostnoordoosten van het onderzoeksterrein, zijn er echter uitgebroken muren van de kapel en resten van het kerkhof uit de 16de-eeuw teruggevonden (CAI ID 102291).¹⁸ De aanduiding van CAI ID 103386 als locatie van de Heilige Kruiskapel lijkt dus niet te kloppen.

Ten westzuidwesten van het onderzoeksgebied situeerde zich de 16de-eeuwse Molen van Heffen (CAI ID 102336).¹⁹ Iets verderop kwamen metaaldetectievondsten uit de nieuwe tijd aan het licht (CAI ID 217829). Onder de vondsten bevinden zich een stukje bandeliersluiting uit de 15de-16de-eeuw, een kaarsenhouder of prikker uit de 16de eeuw, een oord van Filips IV uit de 17de eeuw en oorden van Filips V en Maria-Theresia uit de 18de eeuw. Er werden ook nog verschillende metaalvondsten uit de nieuwste tijd aangetroffen, waaronder munitie, munten, knopen, gespen, heiligenhangertjes en allerlei andere voorwerpen.²⁰

¹⁵Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Heffen 2 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/102256> (Geraadpleegd op 30-04-2021)

¹⁶ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: St.-Niklaaskerk [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/103430> (Geraadpleegd op 30-04-2021); Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Parochiekerk Sint-Niklaas [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1636> (Geraadpleegd op 30-04-2021)

¹⁷Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: St.-Amanduskerk [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105335> (Geraadpleegd op 30-04-2021); Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Parochiekerk Sint-Amandus [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1565> (Geraadpleegd op 30-04-2021)

¹⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: H. Kruiskapel [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/103386> (Geraadpleegd op 30-04-2021)

¹⁹Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Molen van Heffen [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/102336> (Geraadpleegd op 30-04-2021)

²⁰Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Heirstraat IV [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/217829> (Geraadpleegd op 30-04-2021)

Ten zuidzuidwesten situeerde zich de oude pastorie van Leest (CAI ID 103431), die in de 17de eeuw gebouwd werd. In de periode 1774-1776 werd een nieuwe pastorie gebouwd tussen de oude pastorie en het kerkhof van de Sint-Niklaaskerk. De tweede pastorie ligt dus niet exact op dezelfde plaats als de oorspronkelijke pastorie. In 1847 werd de omgrachting van de oude pastorie gedempt.²¹ Verder is in de omgeving nog een hoeve gekend die op de Ferrariskaart is weergegeven (CAI ID 103495). Deze zogenaamde “Hoeve Puffrey” situeerde zich ten zuidwesten van het onderzoeksgebied en ging dus minstens terug tot in 1778 (terminus ante quem).²²

Tot slot zijn er nog resten uit de nieuwste tijd aangetroffen tijdens een archeologisch vooronderzoek ter hoogte van Heffen-Dorp en de Kazernestraat in Heffen (CAI ID 210481), ten noordwesten van het onderzoeksgebied. Er werden namelijk resten van een brouwerij en limonadefabriek uit de 20ste eeuw gevonden. De brouwerij dateert uit 1913.²³

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht. Ook bekrachtigde archeologienota's of nota's van terreinen in de omgeving bieden geen relevante aanvulling op de reeds besproken CAI-locaties. Daarom lichten we ze hier niet afzonderlijk toe.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Het onderzoeksgebied bevindt zich aan de rand van de westelijke uitloper van een zandrug (Figuur 7), op de overgang naar de vallei van de Zenne en de Stanne-Beek. Het terrein kent een gunstige landschappelijke door de gedeeltelijke ligging op de westelijke uitloper van een zandrug. In de omgeving zijn verschillende waterlopen aanwezig. Archeologisch onderzoek in de nabije en ruimere omgeving toont aan dat resten van de metaaltijden tot de nieuwste tijd kunnen voorkomen. De ligging langsheen de historische Gentsesteenweg benadrukt het archeologisch potentieel voor de aanwezigheid van middeleeuwse resten. Gezien de landschappelijke ligging van het onderzoeksgebied is er ook archeologisch potentieel op de aanwezigheid van steentijdsites die mogelijk afgedekt zijn.

Vanaf de 18de eeuw beschikken we over historische kaarten en luchtfoto's om de gebruiksevolutie van het terrein te reconstrueren. Dit leert ons dat het terrein van in de 18de eeuw tot in de 20ste eeuw gebruik lijkt te zijn geweest als akkerland. Vervolgens raakte het terrein in de tweede helft van de 20ste eeuw bebost. Het terrein lijkt gedeeltelijk opgehoogd. De dikte van het ophogingspakket lijkt eerder beperkt geweest te zijn. Deze ophoging vond wellicht al in of voor de 18de eeuw plaats.

²¹Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Oude Pastorie [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/103431> (Geraadpleegd op 30-04-2021); Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Pastorie Sint-Niklaasparochie met pastorietauin [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1637> (Geraadpleegd op 30-04-2021)

²²Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Ten Moortele I (Hoeve Puffrey) [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/103495> (Geraadpleegd op 30-04-2021)

²³Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Brouwerij - Limonadefabriek Kazernestraat [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/210481> (Geraadpleegd op 30-04-2021); Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Brouwerij [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1567> (Geraadpleegd op 30-04-2021); Reyns/Cléda 2015

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen een zone van ca. 3334 m² in het onderzoeksgebied worden werken gepland. De voornaamste werken omvatten de oprichting van een industriegebouw met aangebouwde woning en de aanleg van verhardingen, parkeerplaatsen, nutsvoorzieningen en groenzones rondom het gebouw. In het noorden van het terrein wordt een toegangsweg aangelegd. Van verschillende bodemingrepen ligt de precieze verstoringsdiepte niet vast. Dit doet besluiten dat binnen het deel van het onderzoeksgebied waar werken gepland worden binnen het onderzoeksgebied onderzoeksgebied het bodemarchief bedreigd is. Deze zone heeft een oppervlakte van ca. 3334 m².

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Deze inschatting is gebaseerd op de gunstige landschappelijk ligging van het terrein aan de rand van de westelijke uitloper van een zandrug (Figuur 7), op de overgang naar de vallei van de Zenne en de Stanne-Beek. Binnen het onderzoeksgebied is een overgang op te merken van nattere naar drogere gronden, waar we vaak sporen van middeleeuwse bewoning vinden. Op basis van de aanwezigheid van een dikke antropogene humus A horizont kunnen we een goed bewaard bodemarchief verwachten. Archeologisch onderzoek in de nabije en ruimere omgeving toont aan dat resten van de metaaltijden tot de nieuwste tijd kunnen voorkomen. De ligging langsheen de historische Gentsessteenweg benadrukt het archeologisch potentieel voor de aanwezigheid van middeleeuwse resten. Gezien de landschappelijke ligging van het onderzoeksgebied is er ook archeologisch potentieel voor de aanwezigheid van steentijdsites die mogelijk afgedekt zijn. Daaruit volgt dat bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig is.

Voor het verdere vooronderzoek wegen we verschillende onderzoeksmethodes af. Geofysisch onderzoek is niet aangewezen omdat dit geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen kan opleveren. Het potentieel op kennisvermeerdering is voor deze onderzoekstechniek te beperkt. Veldkartering is niet mogelijk binnen het onderzoeksgebied, omdat het volledige terrein begroeid is met bomen. Landschappelijk bodemonderzoek is wel relevant om de bewaringstoestand van de bodem en het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites beter in te kunnen schatten. Afhankelijk van de bewaringstoestand van de bodem en het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites is mogelijk bijkomend onderzoek naar steentijd artefactensites nodig. Tot slot dient ook een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd te worden om na te gaan of binnen het onderzoeksgebied relevante archeologische sporen aanwezig zijn. Deze onderzoekstechniek biedt daarvoor voldoende ruimtelijk inzicht en is geschikt omdat een site zonder complexe verticale stratigrafie verwacht wordt.

3 Samenvatting

Het onderzoeksgebied bevindt zich aan de rand van de westelijke uitloper van een zandrug, op de overgang naar de vallei van de Zenne en de Stanne-Beek. De bodem varieert van nattere naar drogere gronden, wat vaak plaatsen zijn waar we middeleeuwse bewoningssporen aantreffen. Aan de hand van het bureauonderzoek wordt een goede bewaring van het bodemarchief verwacht. Op basis van de aanwezigheid van een dikke antropogene humus A horizont kunnen we een goed bewaard bodemarchief verwachten. Archeologisch onderzoek in de nabije en ruimere omgeving toont aan dat resten van de metaaltijden tot de nieuwste tijd kunnen voorkomen. De ligging langsheen de historische Gentsessteenweg benadrukt het archeologisch potentieel voor de aanwezigheid van middeleeuwse resten. Gezien de landschappelijke ligging van het onderzoeksgebied is er ook archeologisch potentieel voor de aanwezigheid van steentijdsites die mogelijk afgedekt zijn. Een evaluatie van de geplande bodemingrepen geeft aan dat het bodemarchief over een oppervlakte van ca. 3334 m² binnen het onderzoeksgebied bedreigd is. Gezien het archeologische potentieel van het terrein is daarom verder archeologisch vooronderzoek aangewezen.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Bogemans, F., 1996: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 23 Mechelen*, Brussel.

Reyns, N./B. Cléda, 2015: *Archeologisch vooronderzoek Heffen (Mechelen) – Heffen-Dorp 17-19 – Kazernestraat 7*, Temse (Rapporten All-Archeo bvba 231).

Robberechts, B., s.d.: *Archeologische nota TSM*, s.l.

Troubleyn, L. et al. 2007: *Het Steen en de burgers. Onderzoek van de laatmiddeleeuwse gevangenis van Mechelen*, Mechelen.

4.2 Websites

Cartesius (2021)
<https://www.cartesius.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2021)
<https://dov.vlaanderen.be/>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2021)
<https://geo.onroerenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2021)
<https://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2021)
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2021)
<https://www.onderzoeksbalans.be>

Regionale Beeldbank (2021)
<https://www.regionalebeeldbank.be>

Stadsarchief Mechelen (2021)
<https://stadsarchief.mechelen.be/>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

